

Sonja Gaćina Škalamera

Hrvatski školski muzej, Zagreb

UDK 069.5:930.25](497.521.2)

930.25:069.5](497.521.2)

Primljeno: 22. 2. 2021.

Prihvaćeno: 5. 3. 2021.

Stručni članak

RIZNICA ARHIVALIJA HRVATSKOGA ŠKOLSTVA – ARHIVSKA ZBIRKA HRVATSKOGA ŠKOLSKOG MUZEJA

Sažetak

Arhivska zbirka Hrvatskoga školskog muzeja specijalizirana je arhivska zbirka za povijest školstva i pedagogije osnovana 1901. godine. U radu je dan prikaz povijesnoga razvoja i ustroja Zbirke te stručnoga rada i promotivnih aktivnosti.

U 120. godini djelovanja, 2021. godine, Zbirka ima ukupno 150 dužnih metara arhivskoga gradiva nastalog od 18. do 21. stoljeća djelovanjem pravnih osoba (ustanova, udruga, upravnih tijela) i pojedinaca, primarno iz područja školstva, prosvjetne i pedagoške djelatnosti. Većina gradiva nabavljena je darovanjima, a manjim dijelom otkupom.

Sabrano izvorno arhivsko gradivo za povijest školstva, obrazovanja, pedagoških znanosti i prosvjete u Hrvatskoj ima svojstvo spomenika kulture nacionalnoga značenja i izvor je za interdisciplinarna stručno-znanstvena istraživanja povijesnih, pedagoških, kulturoloških i uopće društveno-humanističkih tema te za muzeološku prezentaciju i druge promotivne aktivnosti u komunikaciji s posjetiteljima i publikom u najširem smislu. Novim akvizicijama Arhivska zbirka kontinuirano se povećava i obogaćuje.

Ključne riječi: *Hrvatski školski muzej (Zagreb)*

Arhivska zbirka, arhivsko gradivo, povijest školstva, povijest pedagogije

Swijest o važnosti očuvanja i brige o povijesnom naslijeđu školstva u Hrvatskoj vodila je članove Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (HPKZ) u sabiranju povijesne građe i, prema uzoru na postojeće europske zbirke i muzeje, osnivanje Hrvatskoga školskog muzeja. Zahvaljujući darovima, novčanoj potpori i odobrenju Zemaljske vlade i grada Zagreba, doprinosima i darovima učitelja, učiteljskih udruga, škola i poslovnih donatora Hrvatski školski muzej otvoren je 19. kolovoza 1901. u Zagrebu u Hrvatskom učiteljskom domu.

“Školski muzej riznica je, u kojoj ćemo naći pribrano sve, što se u nas uradilo na polju pučke prosvjete od najstarijih vremena do danas; u toj riznici pribrano je i sve, što je za svog tridesetogodišnjeg vijeka k razvitku naše pučke škole doprinio i Hrvatsko-pedagoški književni zbor...”, riječi su Antuna Cuvaja, predsjednika HPKZ-a i jednoga od vodećih inicijatora osnivanja Hrvatskoga školskog muzeja, otvorenog na svečanoj sjednici HPKZ-a povodom proslave 30. obljetnice djelovanja.¹

Arhivska zbirka, uz muzejske zbirke i Knjižnicu, jedna je od glavnih sastavnica muzejskoga fundusa. Već je tada jasno određeno da će se u Arhivu prikupljati “razni rukopisi i isprave koje su važne za proučavanje školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije” (*Hrvatski školski muzej*, 1902, 115). Arhivsko građivo, popisano u *Imovniku/Inventaru*, bilo je razvrstano u deset skupina, od kojih je prva bila *Rukopisi (djela) pojedinih školskih pisaca ili znamenitijih ličnosti uopće*. Prvi su upisani rukopisni prijevodi Felbigerova didaktičko-metodičkoga priručnika *Kern des Methodenbuches...* (1777.) – *Methodus* (1797.) Josipa Herovića i *Vpelivanye od podvuchanya decze vu skoli* (1835.) Ivana Juriševića, polaznika preparandijalnih tečajeva.²

Slijede rukopisi učitelja Mijata Stojanovića *Slovnica njemačkog jezika za drugi razred trivialnih i glavnih učiona u hrvatsko-slavonskoj Krajini* (1867.), *Uprave za dobro i krepostno vladanje i nekoje poslovice* (1842.) i dr. Dio Stojanovićeve autografa HPKZ-u je darovao njegov sin Gjuro Stojanović 1882. godine.

Ostale skupine građiva Arhiva bile su: *II. Zapisnici školskih naredaba*, *III. Školske spomenice*, *IV. Pojedine školske naredbe*, *V. Školske svjedodžbe*, *VI. Svjedodžbe osposobnice za učiteljsku službu*, *VII. Razni školski spisi (isprave)*, *VIII. Počasne (Zlatne) knjige*, *IX. Službeni spisi i isprave pojedinih lica*, *X. Razno*.

Izabrano arhivsko građivo bilo je izloženo u prvom stalnom postavu Muzeja i popisano u prvom katalogu *Hrvatski školski muzej – njegov postanak i uređenje*, objavljenom 1902. u izdanju HPKZ-a. Čuvar/kustos Muzeja bio je i voditelj Arhiva. Do 1927. godine to su bili Josip Medved i Ivan Martinović.

Rad i razvoj Muzeja i Arhivske zbirke odvijao se pod upravom i u vlasništvu HPKZ-a, a 1929., kada upravu Muzejom preuzima Savez hrvatskih učiteljskih društava, Arhiv i Knjižnica odvojeni su od Muzeja i ostaju pod upravom HPKZ-a (Pleše, 1971, 74). Godine 1948. za voditelja *Pedagoškoga arhiva*, kako je tada nazvana zbirka arhivskoga građiva, imenovan je Nikola Zec, a u povodu proslave 100. obljetnice rođenja Davorina Trstenjaka priređena je izložba *Život i rad Davorina Trstenjaka*, na kojoj je izložen i dio arhivskoga građiva koje su darovali njegova supruga Barbara Trstenjak

1 HŠM A 597, Zapisnik sjednica, 1898. – 1904.; HŠM A 4600, Darovi. Članak iz časopisa *Napredak* (br. 34/1901.).

2 Rukopisni prijevodi Felbigerova djela korišteni su kao pedagoški udžbenici i metodički priručnici na preparandijalnim tečajevima i u nastavi. Herovićev rukopis *Methodusa* darovao je 8. lipnja 1901. ravnatelj samoborske pučke škole Milan Lang. Naime, Josip Herović bio je učitelj samoborske pučke škole pune 54 godine (1799. – 1853.). Juriševićev rukopis darovao je ravnatelj škole u Zagrebu Josip Klobučar.

1937. i unuk Vladimir Trstenjak 1947. godine. Nakon N. Zeca, od 1953. do 1960. za voditelja je imenovan profesor Mihajlo Ogrizović.³

Današnji status Arhivske zbirke utvrđen je 1960., kada je ponovno i trajno postala sastavnim dijelom Hrvatskoga školskog muzeja, u nadležnosti Grada Zagreba, i 1965., kada je dobila status specijalizirane arhivske zbirke i definirani djelokrug rada: prikupljanje gradiva koje nije dio registraturnoga gradiva ustanova, organizacija i javnih pravnih osoba, što je u nadležnosti državnih regionalnih arhiva i Hrvatskoga državnog arhiva.⁴ Ta odredba i kasniji zakoni i propisi o arhivskoj djelatnosti odredili su daljnje akvizicije i fizionomiju gradiva Arhivske zbirke Muzeja, prikupljanje gradiva iz privatnoga vlasništva, a manjim dijelom gradiva pravnih osoba koje nije dio registraturnih fondova. Godine 1974. Arhivskoj zbirci, kao i muzejskim zbirkama Hrvatskoga školskog muzeja, utvrđeno je svojstvo spomenika kulture nacionalnoga značenja.⁵

Od 1963. Zbirku u kontinuitetu vodi stalno zaposlena jedna stručna osoba. Voditeljice Arhivske zbirke bile su: Zlata Božičević, viša kustosica (1963. – 1981.), Jasna Kolarić, arhivistica (1980. – 1985.), Radosna Petris-Martinčić, arhivistica (1985. – 1998.). Od 1999. do danas voditeljica Arhivske zbirke je Sonja Gaćina Škalamera, muzejska savjetnica i arhivistica. Kontinuirani stručni rad voditeljica na preventivnoj zaštiti, nabavi, obradi i opisu arhivskoga gradiva, davanju na korištenje i prezentaciji gradiva Arhivske zbirke znatno ju je unaprijedio i utjecao na njezin daljnji razvoj.

Arhivsko gradivo Zbirke prije svega je povijesni izvor za stručno-znanstvena istraživanja, a najčešći oblik muzeološke prezentacije bile su i jesu izložbe. Arhivsko gradivo bilo je prezentirano na nizu izložbi Hrvatskoga školskog muzeja s temama iz povijesti školstva – u prvom stalnom postavu iz 1901., kao i stalnom postavu *Hrvatsko školstvo do 1918. godine*, otvorenom 2000., na povremenim izložbama (izbor): *Prosvjetno-pedagoški lik Marije Fabković* (1966.), *Sto godina HPKZ-a* (1971.), *Hrvatsko školstvo 1874... (1974.)*, *ZAVNOH i prosvjeta* (1983.), *Hrvatski učiteljski dom (1889. – 1989.)*, *Školski dokumenti...* (2006.), *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009.* (2009.), *Kad bi drveće hodalo. Ostavština Grigora Viteza u Hrvatskom školskom muzeju* (2017.).

Godine 2021., u 120. godini djelovanja, Arhivska zbirka Hrvatskoga školskog muzeja ima ukupno 150 dužnih metara arhivskoga gradiva nastalog od 18. do 21. stoljeća djelovanjem pravnih osoba (ustanova, udruga, upravnih tijela) i pojedinaca, primarno

3 Profesor Mihajlo Ogrizović od 1952. asistent je na Odsjeku za pedagogiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Nakon doktorata iz pedagoških znanosti 1956. postaje docent, potom izvanredni i redoviti profesor; voditelj je kolegija iz opće povijesti pedagogije, nacionalne povijesti školstva i pedagogije te andragogije sve do umirovljenja 1982. godine. Dr. sc. M. Ogrizović (1916. – 2005.) darovao je Muzeju svoju ostavštinu. U Arhivskoj zbirci je osobni arhivski fond HŠM A 4160 Ogrizović, Mihajlo (43 arhivske kutije). Uz osobne i školske dokumente, dokumentaciju o nastavnom radu na Filozofskom fakultetu i korespondenciju sačuvani su autografi monografija, članaka, recenzija, prikaza, izlaganja na znanstveno-stručnim skupovima i drugih priloga iz povijesti školstva i pedagogije. U autobiografiji zabilježeno je oko 400 bibliografskih jedinica.

4 Rješenje Republičkoga sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Socijalističke Republike Hrvatske od 20. siječnja 1965.

5 Rješenje Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu od 21. studenog 1974.

iz područja školstva, prosvjetne i pedagoške djelatnosti. Većina gradiva nabavljena je darovanjima, a manjim dijelom otkupom.

Gradivo je sređeno u arhivskim fondovima i zbirkama arhivskoga gradiva:

- arhivski fondovi: pravnih osoba (uprave, udruga, ustanova), obiteljski/osobni
- zbirke arhivskoga gradiva: Školski zapisnici (protokoli); Imenici i dnevnici rada; Arhivsko gradivo za povijest školstva u Hrvatskoj; Dokumentacija o školama; Zbirka školskih, osobnih dokumenata i rukopisa
- Zbirka preslika i reprodukcija.

Arhivski fondovi hrvatskih učiteljskih udruga i zadruga čine veći dio arhivskih fondova **pravnih osoba** i primarni su povijesni izvor za istraživanje povijesti organiziranoga djelovanja učitelja i profesora u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća, utjecaja na razvoj obrazovanja i školstva u Hrvatskoj, kao i razvoj sredine i društvene zajednice u kojima su učitelji živjeli i radili.

Arhivsko gradivo fondova udruga, ovisno o ustroju i djelokrugu udruge te sačuvanosti gradiva, u pravilu čine: knjige zapisnika skupština i sastanaka upravljujućih odbora, knjige i dokumentacija o članstvu, računovodstvena dokumentacija i spisi.

Sačuvani su arhivski fondovi najstarijih hrvatskih učiteljskih udruga: *Učiteljske zadruge*, *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora* i *Saveza hrvatskih učiteljskih društava*.

Učiteljska zadruga, osnovana 1865. na načelima strukovne, socijalne i humanitarne solidarnosti, najstarija je učiteljska udruga u Hrvatskoj. Tijekom dvadeset pet godina djelovanja Zadruga je dobrotvornim radom pomagala školovanje djece preminulih učitelja, sudjelovala u izgradnji učiteljskih ustanova i inicirala osnivanje drugih učiteljskih udruga.⁶

Godine 1871. osnovana je jedna od najvažnijih udruga učitelja i pedagoga, koja djeluje i danas, *Hrvatski pedagoško-književni zbor*, s ciljem unaprjeđenja pedagoške struke, stručnoga usavršavanja učitelja i zaštite strukovnih i staleških interesa. Zbor je organizirao niz aktivnosti: predavanja, savjetovanja, tečajeve, izdavanje stručne literature, stručnih listova, udžbenika, dječje i omladinske literature te osnivanje novih udruga i javnih ustanova.⁷

Savez hrvatskih učiteljskih društava osnovan je 1885. s ciljem objedinjavanja, koordiniranja i osnivanja novih kotarskih učiteljskih društava Hrvatske i Slavonije. Djelovanje mu je usmjereno k unaprjeđenju školstva, položaja učitelja i prosvjećivanja te je u tu svrhu upućivao niz peticija o školskim pitanjima Saboru i vladi.⁸

Te tri učiteljske udruge bile su inicijatori i organizatori izgradnje *Hrvatskoga učiteljskog doma*, otvorenog 1889., koji je postao mjesto djelovanja postojećih i novoosnovanih udruga, 1890. otvorena je *Učiteljska knjižnica i čitaonica*, a 1901. osnovan *Hrvatski školski muzej*. Poseban uspjeh bila je izgradnja *Učiteljskoga konvikta*, učeničkoga doma koji je otvoren 1899. i kao učenički dom djeluje do danas.

6 HŠM A 252, knj. 1, kut. 2.

7 HŠM A 597, 1871. – 1970., knj. 40, kut. 11.

8 HŠM A 267, knj. 14, kut. 22.

U Arhivskoj zbirci čuvaju se i arhivski fondovi *Hrvatske učiteljske štedne i predujamne zadruge* (1899. – 1946.), *Hrvatske učiteljske pripomoćne i posmrtnne zadruge* (1900. – 1946.), *Udruge učiteljica Kraljevina Hrvatske i Slavonije* (1904. – 1945.), *Društva srednjoškolskih profesora* (1904. – 1945.), iz međuratnoga razdoblja *Udruženja jugoslavenskih učitelja – Povjereništva Zagreb* (1920. – 1929.) i *Jugoslavenskoga učiteljskog udruženja – Sekcije Zagreb* (1929. – 1940.) te *Sindikata prosvjetnih radnika Jugoslavije – Republičkoga odbora za Hrvatsku* (raspon arhivskoga gradiva 1945. – 1959.).

Arhivski fond *Hrvatski školski muzej* sadržava gradivo Muzeja od osnutka do 2020. godine.⁹ Normativni akti, zapisnici upravnih tijela, poslovna i računovodstvena dokumentacija, muzejska dokumentacija i priznanja glavne su serije fonda. Tako je sačuvana Diploma o osnutku Hrvatskoga školskog muzeja iz 1901., zatim knjige *Pohodnici HŠM-a* i *Darovi HŠM-u*, vođene od 1901., u kojima pratimo posjetitelje i darovatelje Muzeju u prvim godinama postojanja, najstariji *imovnici* – knjige inventara muzejske, arhivske i knjižnične građe, te knjige dojmova, priznanja i zahvale Muzeju za uspješna ostvarenja muzejskih projekata te brojne suradnje sa školama i drugim obrazovnim, znanstvenim i kulturnim ustanovama u Hrvatskoj i inozemstvu. Najviša priznanja su *Povelja Republike Hrvatske* i *Nagrada Grada Zagreba* iz 2001. za izvedbu stalnoga postava.

Spomen-diploma o osnutku Hrvatskoga školskog muzeja i 30. obljetnici Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. Zagreb, 1901. (HŠM A 597)

Obiteljski/osobni arhivski fondovi sadržavaju arhivsko gradivo nastalo djelovanjem jedne obitelji ili osobe. U Arhivskoj zbirci Muzeja čuvaju se osobni fondovi učitelja, profesora, pedagoga, znanstvenika i književnika te manjim dijelom osoba drugih struka. U osobnim fondovima nalaze se, ovisno o sačuvanosti arhivskoga gradiva, osobni, školski, službeni dokumenti, rukopisi, gradivo nastalo profesionalnim i društvenim djelovanjem osobe, korespondencija i prilozi za biobibliografiju. Uz dokumente posebnu vrijednost čine rukopisi, koji su klasificirani kao autorski stručno-znanstveni radovi (monografije, udžbenici, članci), književni tekstovi (romani, pripovijetke, poučne didaktičke priče, pjesme), biografski tekstovi (autobiografije, dnevnici), korespondencija, tematski i fragmentarni zapisi. Većina osobnih i obiteljskih fondova dobivena je darovima samih stvaratelja ili njihovih obitelji. Time su ostavštine iz sfere privatnoga postale javno dostupno dobro. Poznato je da su sačuvane ostavštine vrijedan povijesni izvor za stručno-znanstvena istraživanja života i djelovanja osobe, veza sa suvremenicima, kao i društva i vremena u kojem su živjeli.

9 HŠM A 4600, knj. 45, kut. 65, kom. 67. Novije arhivsko gradivo odnosi se na knjige dojmova, priznanja i zahvale. Poslovna dokumentacija (registraturno gradivo) Muzeja nije preuzeta nakon 1984. godine. Fond je u nastajanju.

Počasna diploma Zagrebačke izložbe učila
Hrvatskom pedagoško-književnom zboru.
Zagreb, 1892. (HŠMA 597)

U Arhivskoj zbirci čuva se ukupno 165 osobnih i obiteljskih arhivskih fondova, broj kojih će se s novim akvizicijama mijenjati. Po značenju stvaratelja i vrijednosti sačuvanoga arhivskoga gradiva ističu se osobni fondovi učitelja, pedagoga i znanstvenika: Stjepana Basaričeka, Stjepana Bosanca, Mate Božičevića, Kamila Brösslera, Ante Cividinija, Antuna Cuvaja, Josipa Demarina, Marije i Skendera Fabkovića, Ivana Filipovića, Marije Jambrišak, Dragojle Jarnević, Danice Jerand, Josipa Kirina, Franje Klaića, Vjekoslava Košćevića, Saliha Ljubunčića, Anke Matić, Ljudevita Modeca, Vilima Ničea, Mihajla

Ogrizovića, Stjepana Patakija, Milke Pogačić, Vladimira Poljaka, Paje Radosavljevića, Ivka Radovanovića, Mijata Stojanovića, Ivana Tomašića, Davorina Trstenjaka, Marije Vrbetić te književnika Mate Lovraka, Nade Iveljić i Grigora Viteza. Kratki prikaz izabranih osobnih arhivskih fondova pruža uvid u složenost i višeznačnost ovoga arhivskoga gradiva.

U Imovniku iz 1902. popis rukopisnoga gradiva završava dragocjenim *Dnevnikom* književnice Dragojle Jarnević (Karlovac, 4. 1. 1812. – Karlovac, 12. 3. 1875.). Rukopis *Dnevnika* ima 1089 gusto pisanih stranica i sadržava opise događaja, ljudi i razmišljanja autorice od početka 1833. do kraja 1874. godine (10. studenog 1874.). Pisan je na hrvatskom jeziku, a početak koji je autorica vodila na njemačkom naknadno je i prevela. *Dnevnik* je povijesni izvor za razdoblje ilirizma, život u provinciji, društvene odnose i položaj žene u 19. stoljeću. Dragojla Jarnević *Dnevnik* je oporučno ostavila staleško-humanitarnoj udruzi Učiteljska zadruga, s naznakom da ga mogu iskoristiti (zaradom od objavljivanja) za potporu udovicama i sirotim učiteljima, ali pod uvjetom da se ne smije otvoriti deset godina od smrti.¹⁰ Uz *Dnevnik* su sačuvana i 182 pisma osoba s kojima se Jarnević dopisivala: Vjekoslava Babukića, Mirka Bogovića, Đure Deželića, Stanka Vraza, Ljudevita Vukotinovića, Ivana Trnskog, s kojim ju je vezalo dugotrajno prijateljstvo, i drugih.

Mijat Stojanović (Babina Greda, 26. 9. 1818. – Zagreb, 18. 9. 1881.) bio je učitelj i školski nadzornik u školama Vojne granice, pedagoški pisac i etnograf. Domoljub i ilirac, u časopisu *Napredak*, dnevnom tisku i drugim časopisima objavljivao je članke školske tematike, metodičke upute te poučne tekstove za puk. Preveo je i objavio pedagoška djela europskih pedagoga, autor je bukvara i udžbenika za njemački. Gradivo osobnoga arhivskoga fonda M. Stojanovića pohranjeno je u tri arhivske kutije. Većinu čine rukopisi, od kojih je dio neobjavljen. Od pedagoških rukopisa, uz već spomenute,

¹⁰ Cjeloviti tekst *Dnevnika* za tisak je priredila i obradila književnica Irena Lukšić, a objavljen je 2000. u izdanju Matice hrvatske u Karlovcu.

izdvajamo didaktičko-metodički priručnik *Učba za učitelje pučke učionice, pomoćna knjiga za učiteljišta, učitelje i nadziretelje učionica* (Zemun, 1862.) i *Odlomci otčevih pisama svom učećem sinu* (1867.). Etnološki su rukopisi *Bavljenje, život i običaji našega naroda po Slavoniji i Srijemu* (1866.), *Nješto malo gradiva za riečnik* (1869.), *Pučke pripovjedke i Narodne pjesmice*. Sačuvana je i autobiografija M. Stojanovića naslovljena *Sgode i nescode moga života* (751 str.).¹¹

Osobni arhivski fond književnika i učitelja Mate Lovraka (Veliki Grđevac, 8. 3. 1899. – Zagreb, 13. 3. 1974.) čuva se u 38 arhivskih kutija. Dar je obitelji Lovrak: kćeri Đurđice Lovrak Vujasinović 1978. i gospođe Jagode Hodak, unuke M. Lovraka, 2018. godine. Sačuvano je sljedeće gradivo: osobni dokumenti, školski i službeni dokumenti, odlikovanja i priznanja, rukopisi, korespondencija i prilozi za biobibliografiju. Rukopisi (16 kutija) nastali su od 1930. do 1972. godine. Književne rukopise čine romani i pripovijetke, igrokazi, dramatizacije i pre-rade, kratke priče, reportaže i prikazi. Među brojnim rukopisima sačuvani su oni prve zbirke pripovijedaka *Slatki potok*, objavljene 1930., najboljih i najpoznatijih romana za djecu: *Djeca Velikog Sela / Vlak u snijegu* (1931.), *Družba Pere Kvržice* (1933.), *Neprijatelj br. 1* (1934.) te romana iz autobiografskoga opusa: *Slamnati krovovi* (1963.), *Gimnazijalac* (1969.), *Preparandist* (1972.), *Uzvišeno zvanje* (2011.) i *Pero Kvržica među ljudima* (2014.).¹² Ukupna količina sačuvane korespondencije je 10 kutija, od čega 6 kutija čini korespondencija dobivena od pojedinaca – prijatelja, obitelji, učenika, suradnika i kolega, među kojima su Ljerka i Kamilo Brössler, Viktor Car Emin, Zlata i Hinko Kolarić-Kišur, Vladimir Majer, Danko Oblak i Grigor Vitez.

Pojedinačno arhivsko gradivo o školovanju, djelovanju i životu jedne osobe čuva se u **Zbirci školskih, osobnih dokumenata i rukopisa**. Veći dio izvornoga gradiva odnosi se na školske dokumente i rukopise/radove s temama iz pedagogije, didaktike, metodike, povijesti školstva. U Zbirci se čuvaju učeničke školske svjedodžbe,

Povelja Republike Hrvatske Hrvatskom školskom muzeju. Zagreb, 2001. (HŠM 4654)

Školska spomenica Opće pučke škole u Vugrovcu. Vugrovec, 1897. – 1963. (HŠM A 4658)

11 Cjelovitu autobiografiju M. Stojanovića *Sgode i nescode moga života* izdala je Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskoga instituta za povijest u suradnji s Hrvatskim školskim muzejom. Za tisak su ju priredili, uz popratne povijesne tekstove, dr. sc. Dinko Župan, dr. sc. Stanko Andrić i dr. sc. Damir Matanović.

12 Posljednja dva romana objavljena su posmrtno. Za tisak ih je priredila književnikova unuka Jagoda Hodak, nositeljica autorskih prava.

pohvalnice, knjižice, fakultetski indeksi i diplome te ostali osobni dokumenti s područja cijele Hrvatske iz 19., 20. i početka 21. stoljeća. Školska svjedodžba kao javna isprava dokument je o uspjehu i stečenom znanju ili vještini koji škola izdaje učeniku po završetku određenoga programa i stupnja obrazovanja propisanog zakonom. Svaka školska svjedodžba sadržava podatke o učeniku/polazniku, ocjene – postignuti uspjeh u nastavnim sadržajima ili vještinama, ocjenu vladanja, često i marljivosti, te ovjeru u obliku potpisa učitelja, profesora, ravnatelja i pečat škole/ustanove. U školskim svjedodžbama, kao i drugim školskim dokumentima, ogledaju se sve raznolikosti i promjene školskoga sustava – vrste i nazivi škola, nastavni programi, ocjene. Svjedočanstva su o učenicima, učiteljima i profesorima, školama i nastavnim programima, kao i državno-političkom sustavu.

Sačuvane su školske svjedodžbe učenika pučkih/osnovnih škola, srednjih škola – gimnazija, stručnih, učiteljskih škola i raznih tečajeva te fakultetske diplome. Najstarije su školske svjedodžbe s početka 19. stoljeća: svjedodžba Glavne škole u Petrovaradinu izdana učeniku trećega razreda Franji Matkoviću 1802., svjedodžba C. kr. normalne škole u Petrinji izdana preporandu Mihaelu Miličiću 1804. nakon uspješno položenog učiteljskog ispita pred školskom komisijom (obje su na njemačkom jeziku, pisane goticom) i *Testimonium scholasticum* Kr. akademije znanosti u Zagrebu, svjedodžba izdana studentu prava Franji Pauloviću 1807. (na latinskom jeziku). Uz svjedodžbe, učenicima osnovnih škola dodjeljivane su i pohvalnice za postignuti uspjeh i uzorno vladanje. Pohvalnice su većinom ukrašene simboličkim prikazima učenja, vrijednosti znanja, marljivosti i poželjnih vrlina. Ljepotom se ističu pohvalnice Milivoju Javandi iz 1881. i 1882. te pohvalnica Opće pučke škole u Samoboru Mirku Šnappu iz 1893. godine.¹³

Posebna se pozornost posvetila sabiranju svjedodžbi o obrazovanju učiteljica i učitelja – od svjedodžbi po završetku preporandijalnih tečajeva, prvih svjedodžbi Zagrebačkoga učiteljišta iz 1849. do diploma Više pedagoške škole i Filozofskoga fakulteta.

Uz spomenute rukopisne prijevode pedagoškoga priručnika Herovića i Juriševića, u Zbirci se čuvaju i rukopisi *Početnice za zajedničke učionice u ces. kr. vojenoj krajini* Nikole Hadžića iz prve polovine 19. stoljeća, *Instrukcije za održavanje tromjesečnih preporandijalnih tečajeva u Vojnoj krajini* iz 1864., pjesmarice, stručni i znanstveni radovi učitelja i profesora, primarno iz povijesti školstva i pedagogije. Najstariji sačuvani rukopis u Arhivskoj zbirci potječe iz 1725. – rukopis bosansko-đakovačkoga biskupa Petra Bakića *Opidum rekuč Varosh Diakovo* na hrvatskom jeziku, pisan latinicom (1 list), dio opisa Đakova (usp. Smičiklas, 1891, 308).

¹³ M. Šnapp svoju je pohvalnicu darovao novoootvorenome Muzeju 2. studenog 1901. godine.

Zbirka školskih zapisnika (protokola) sadržava 180 rukopisnih knjiga od kraja 18. do sredine 20. stoljeća, većim dijelom s prostora nekadašnje Vojne krajine. To su zapisnici školskih naredbi, ispitnih izvješća, počasne i sramotne knjige te školske spomenice. Najveći dio zapisnika prikupljen je darovanjima učitelja u prva dva desetljeća postojanja Muzeja. Tako je zamjetan broj školskih zapisnika darovao Ivan Martinović, umirovljeni profesor Učiteljske škole i kustos Hrvatskoga školskog muzeja (1920. – 1927.), nakon završetka knjige o školstvu u Vojnoj krajini, za što je kao izvore koristio školske zapisnike (Martinović, 1912).

Pohvalnica Opće pučke škole u Samoboru Mirku Šnappu. Samobor, 1893. (HŠM A 2441)

Najstariji zapisnici iz druge su polovine 18. stoljeća: *Zapisnik školskih naredbi pučke škole u Mitrovici* (1777. – 1836.), *Zapisnik školskih naredbi pučke škole u Babinoj Gredi* (1778. – 1791.), *Katalog marljivosti Gradske škole u Zemunu* (1779. – 1795.).

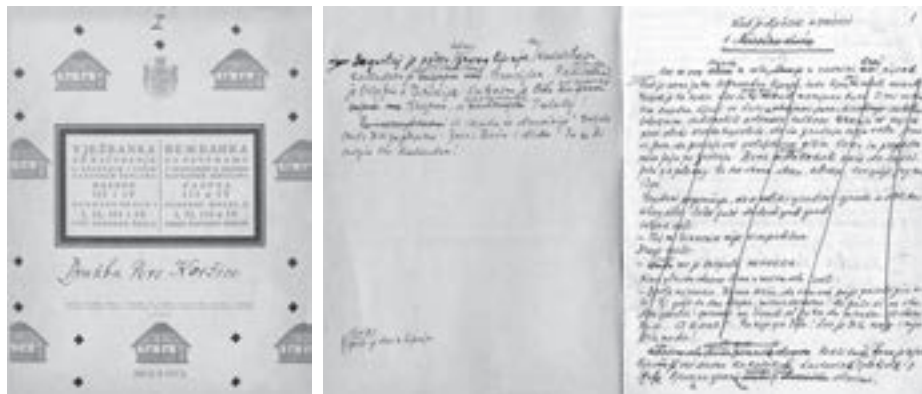
Zanimljivo je istaknuti da su sačuvani Zapisnik učiteljskih svjedodžbi Kr. prvog narodnog učilišta u Zagrebu (1842. – 1849.) s upisima 131 učiteljske svjedodžbe izdane učiteljskim pripravnicima po završetku preparandijalnih tečajeva koji su se održavali u C. kr. glavnoj normalnoj školi u Zagrebu¹⁴ i Zapisnik učenika Učiteljišta zagrebačkog (1849. – 1875.), imenik najstarije javne učiteljske škole u Hrvatskoj.¹⁵

Počasne ili zlatne knjige (*Ehrenbuch*) bile su knjige evidencije najmarljivijih i najnaprednijih učenika škole, koji su na kraju školske godine bili pohvaljeni, nagrađeni i upisani u počasnu knjigu. Počele su se voditi od kraja 18. stoljeća, a za Vojnu granicu bile su propisane od 1827. godine. Među ostalima, čuvaju se: *Počasna knjiga C. kr. trivijalne škole u Drenovcima* (1827. – 1875.), *Počasna knjiga Normalne glavne škole u Rakovcu* (1828. – 1871.), *Počasna knjiga Glavne škole u Karlobagu* (1828. – 1875.). Sramotne ili crne knjige, zapisnik o kaznama (*Straffprotocoll*), evidencije su učenika koji su bili kažnjeni zbog neprimjerenoga ponašanja, ali i zbog slaboga učenja. Najstariji u zbirci je *Kazneni protokol C. kr. trivijalne škole u Sibinju* (1831. – 1857.), a posebnu pozornost istraživača, posjetitelja i šire javnosti pobuđuje *Sramotna knjiga Glavne učione u Zagrebu* (1857. – 1893.).

Spomenice su knjige ljetopisa škole, školske kronike u kojima su bilježena događanja tijekom protekle školske godine, bitne činjenice o učenicima, uspjehu, učiteljima i profesorima, organizaciji nastave i izvannastavnim aktivnostima, kao i sve bitno iz života škole. Vođenje spomenica propisano je Zakonom iz 1874. godine. Ovom

¹⁴ *Protocollum super approbatis Preparandis ab anno 1841. / 2. die 9 Martii usq anuum Scholarum 1848./9.* (HŠM A 137).

¹⁵ *Zapisnik učenikah Učiteljišta zagrebačkog od početka školske godine 1849. / 50.* (HŠM A 4262).

Naslovnica i prva stranica rukopisa M. Lovraka
Družba Pere Kvržice iz 1933. godine (HŠMA 4503)

prilikom izdvojit ćemo *Spomenicu Opće pučke škole u Gornjoj Stubici* (1875. – 1964.), *Spomenicu Više i opće pučke škole u Karlovcu* (1874. – 1940.) i *Kroniku Pučke učione u Opatiji* (1908. – 1918.).

U **Zbirci imenika i dnevnika rada** ima 240 imenika i dnevnika rada osnovnih i srednjih škola, većinom iz Zagreba i okolice, od 1887. do 1950. godine. Imenici su javni dokumenti za praćenje i vrednovanje/ocjenjivanje napredovanja učenika tijekom školske godine po svim nastavnim predmetima. Matične knjige škola dokumenti su trajne vrijednosti evidencija svih učenika koji su polazili školu. Dnevnici rada / razredne knjige su knjige o planiranom i ostvarenom nastavnom radu tijekom školske godine. Sadržavaju planove i programe po nastavnim predmetima, pregledne rada – evidencije o realizaciji programa rada po nastavnim satima tijekom dana i tjedana u školskoj godini, izostanke učenika, sumarne iskaze o postignutom uspjehu razrednoga odjeljenja i zapisnike sjednica razrednoga/učiteljskoga vijeća. Veći dio sadržava imenike i dnevnike osnovnih škola, manji dio srednjih škola. Zbirka ne sadržava imenike i dnevnike rada koji su dio drugih zbirki ili arhivskih fondova. *Imenik šegрта za polazak šegrtske škole Obrtne oblasti u Zagrebu* iz 1887./1888., *Tjednik Niže pučke škole u Šestinama* (1892./1893.), *Razredna knjiga o polasku i vladanju učenica VII. razreda Ženskoga liceja u Zagrebu* (1917.), *Školski dnevnik Prvog razreda Elementarne škole u Smoljancima* (1923./1924.) ogledni su primjerci ove zbirke.

Arhivsko gradivo za povijest školstva u Hrvatskoj zbirka je pojedinačnoga arhivskoga gradiva škola i prosvjetnih ustanova te prosvjetnih upravnih tijela i uopće pravnih osoba koje je fragmentarno sačuvano. Radi se o pojedinačnim spisima, naredbama, službenim prepiskama, okružnicama, izvješćima, pregledima i sl. Upravo zbog raznovrsnosti i fragmentarnosti dokumenata pravnih stvaratelja naziv i sadržaj zbirke određeni su za ukupno područje školstva.

U zbirci su sačuvani, primjerice, pojedinačni spisi pučke škole u Vinici s kraja 18. i iz prve polovine 19. stoljeća, spis C. kr. okružnog upraviteljstva o održavanju ispita

u Gospiću iz 1881. i zbir rukopisa kratkih povijesti škola s kraja 19. stoljeća koje su pisali ravnatelji škola.

Dokumentacija o školama sadržava anketne upitnike iz šk. god. 1939./1940. za anketu provedenu po osnovnim školama Banovine Hrvatske i anketne upitnike iz 60-ih godina 20. stoljeća za anketu koju je Hrvatski školski muzej proveo u školama u Republici Hrvatskoj, kao i novinske članke o određenoj školi iz 60-ih godina. Anketni upitnici sadržavaju osnovne obavijesti o radu i stanju škole te njezinoj povijesti. Radi se o osnovnim podacima o broju učenika, učiteljima i profesorima, zgradi i materijalnim uvjetima za nastavni i izvannastavni rad. Dokumentacija ima 4016 fascikala (24 dužna metra gradiva) o obrazovnim ustanovama, a ustrojena je abecednim redoslijedom imena naselja i naziva škole, što olakšava uvid u gradivo. Gradivo Dokumentacije o školama posebno je zanimljivo školama prilikom obilježavanja obljetnica i pisanja radova o povijesti škole, konzervatorima i istraživačima povijesti školstva.

Tijekom 120 godina postojanja Hrvatskoga školskog muzeja i njegove Arhivske zbirke prikupljeno je vrijedno izvorno arhivsko gradivo za povijest školstva, obrazovanja, pedagoških znanosti i prosvjete u Hrvatskoj te je sačuvan važan korpus izvora za interdisciplinarna stručno-znanstvena istraživanja povijesnih, pedagoških, kulturoloških i uopće društveno-humanističkih tema. Od osnutka 1901. Muzej je djelovao i razvijao se kao specijalizirani muzej državnoga značenja, što je odredilo i usmjerilo rad na sabiranju, obradi, istraživanju i prezentaciji raznolike povijesne građe o razvoju školstva i pedagogije za područje cijele Hrvatske. Arhivska zbirka Hrvatskoga školskog muzeja u sustavu arhiva Republike Hrvatske ima status specijalizirane arhivske zbirke za povijest školstva, što je definirano arhivskim zakonima i propisima uređenja arhivske djelatnosti 60-ih godina 20. stoljeća, i kao arhivskoj zbirci u nearhivskoj ustanovi mogućnost sabiranja povijesne građe ograničena joj je na privatne osobe, što je utjecalo na daljnji razvoj Zbirke.

Osiguravanjem odgovarajućega prostora za čuvanje i preventivnu zaštitu arhivskoga gradiva, stručne osobe na mjestu voditelja Zbirke i, primjereno mogućnostima, kontinuiranoga financiranja programa rada omogućena je obrada, istraživanje, prezentacija arhivskoga gradiva i stalna komunikacija s istraživačima, stručnim osobama, posebno iz područja obrazovanja, posjetiteljima i publikom u najširem smislu. Potrebno je naglasiti da su upravo uspješno ostvareni projekti – najčešće izložbeni, ali i drugi oblici prezentacije gradiva i promotivnih aktivnosti kao što su medijski istupi, objave u publikacijama i na elektroničkim portalima, stručni skupovi – potaknuli ljude da se jave s ponudom o darovanju osobnih i obiteljskih ostavština za Zbirku. Novim akvizicijama Arhivska zbirka kontinuirano se povećava i obogaćuje.

Sadašnja i buduća nastojanja, uz redoviti rad na nabavi, zaštiti, obradi i opisu arhivskoga gradiva, istraživanjima te muzeološkoj prezentaciji, usmjerena su k fotografiranju i digitalizaciji izvornoga arhivskoga gradiva radi zaštite, stvaranja digitalne zbirke i većih mogućnosti prezentacije u drugim medijima, posebno u elektroničkom obliku, s krajnjim ciljem popularizacije i dostupnosti arhivskoga gradiva i obavijesti o njemu što većem broju korisnika. Profesionalni rad, kontinuirana nabava i obrada arhivskoga gradiva, istraživanje i obrada niza tema iz povijesti školstva i pedagogije u

Hrvatskoj, objavljivanje, muzeološka prezentacija, uspješna suradnja s darovateljima, istraživačima, stručnjacima iz drugih baštinskih ustanova i širom javnosti potvrda su razvoja i važnosti specijalizirane Arhivske zbirke i Hrvatskoga školskog muzeja.

IZVORI I LITERATURA

1. Hrvatski školski muzej. Arhivska zbirka. Arhivski fondovi i obavijesna pomagala:
 - HŠM A 252 Učiteljska zadruga 1865. – 1893.
 - HŠM A 597 Hrvatski pedagoško-književni zbor.
 - HŠM A 267 Savez hrvatskih učiteljskih društava 1885. – 1945.
 - HŠM A 4600 Hrvatski školski muzej.
 - HŠM A 798 Jarnević, Dragojla.
 - HŠM A 4503 Lovrak, Mato.
 - HŠM A 771 Stojanović, Mijat.
 - HŠM Dokumentacija. Inventarne knjige Arhivske zbirke.
 - Modulor++ ([https://hsmuzej.emodulor.net/Arhivska zbirka](https://hsmuzej.emodulor.net/Arhivska_zbirka)).
 - Knjige ulaska, Knjige nabave.
2. Batinić, Š. i Gaćina Škalamera, S. (2009). *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849.-2009*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
3. Franković, D., Ogrizović, M. i Pazman, D., ur. (1971). *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871-1971*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
4. Gaćina Škalamera, S. (2006). *Školski dokumenti Arhivske zbirke Hrvatskog školskog muzeja*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
5. Gaćina Škalamera, Sonja. (2007). Arhivska zbirka Hrvatskoga školskog muzeja. U: Marinković Zenić, I. i Willer, M., ur. *10. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, str. 152-155.
6. Gaćina Škalamera, S. (2015). Autografi učitelja, pedagoga i književnika – rukopisne ostavštine u Hrvatskom školskom muzeju. U: Lučić, M. i Škalić, M., ur. *Rukopisne ostavštine kao dio hrvatske baštine : znanstveno stručni skup : zbornik radova*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, str. 67-78.
7. Gaćina Škalamera, S. (2016). *Kad bi drveće hodalo. Ostavština Grigora Viteza u Hrvatskom školskom muzeju*. Zagreb: Hrvatski školski muzej [elektronička publikacija].
8. *Hrvatski biografski leksikon*. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/> [8. 1. 2021.].
9. *Hrvatski školski muzej – njegov postanak i uređenje*. (1902). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
10. *Hrvatski školski muzej 1901. – 2001. : stalni postav*. (2001). Zagreb: Hrvatski školski muzej.
11. Jarnević, D. (2000). *Dnevnik*. Priredila Lukšić, I. Karlovac: Ogranak Matice hrvatske u Karlovcu.
12. Kolanović, J., ur. (2006). *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
13. Lučić, M. i Škalić, M., ur. (2015). *Rukopisne ostavštine kao dio hrvatske baštine : znanstveno stručni skup : zbornik radova*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.

14. Martinović, I. (1912). *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i broskog okruga*. Zagreb: [C. Albrecht].
15. Mihaljević, M., Mihaljević, M. i Stančić, H. *Arhivistički rječnik*. Dostupno na: <http://infoz.ffzg.hr/Stancic/Arhivistički-rječnik/> [8. 1. 2021.].
16. Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga*, knj. 2: *Ljudevit Modec, Mijat Stojanović, Stjepan Basariček*. Zagreb: NIRO “Školske novine”.
17. Pleše, B. (1971). *Sedamdeset godina Hrvatskog školskog muzeja 1901-1971*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
18. Smičiklas, T. (1891). *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II. dio: *Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku (1640.-1702.)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
19. Stojanović, M. (2015). *Sgode i nesgode moga života*. Priredili Župan, D., Andrić, S. i Matanović, D. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Zagreb: Hrvatski školski muzej.
20. Strugar, V. i Vrgoč, H. (2001). *Doprinos pedagogiji i školskoj praksi : sto četrdeset godina časopisa “Napredak” 1859. – 1999*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.

Sonja Gaćina Škalamera, Zagreb

TREASURY OF CROATIAN SCHOOLING ARCHIVES – THE ARCHIVAL COLLECTION OF THE CROATIAN SCHOOL MUSEUM

Summary

The Archival Collection of the Croatian School Museum is a specialized archival collection concerning the history of schooling and education, established in 1901. The paper presents the historical development and organization of the Collection, as well as the associated professional efforts and promotional activities.

In 2021, after 120 years of activity, the collection comprises a total of 220 linear meters of archival materials created between the 18th century and the 21st century by legal entities (institutions, associations, administrative authorities) and individuals, primarily in the area of schooling, educational and pedagogical activities. Most of the materials were donated, with only a small proportion purchased.

These original collected archival materials concerning the history of schooling, education and pedagogical sciences in Croatia are treated as a cultural monument of national concern and are a source for interdisciplinary professional and scientific investigation of historical, pedagogical, cultural and general social and humanistic topics, for museological presentation and other promotional activities in communication with visitors and audiences in the broadest possible sense. New acquisitions are constantly enlarging and enriching the Archival Collection.

Key words: Croatian School Museum (Zagreb)
Archival Collection, archival materials, history of schooling,
history of pedagogy